

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

You have Downloaded, yet Another Great Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

**SA EXAM
PAPERS**
SA EXAM
PAPERS

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2023

TSUMBANDILA YA U MAKĀ

MARAGA: 80

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 29.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhoṭhe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/ṭole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṛwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṭhe nṅa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/ṭole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/ṭole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṭhe nṅa, kha vha make phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO inwe na inwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/ṭole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhaki ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make/ṭole sa vhukhaki. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndatiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṅe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/ṭole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha Aphenḍikisi ya A na B u ṭola maanea a vhalingiwa.**

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwiðevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo ñea ndatiso.
9. Kha mbudziso dzo vuleaho, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAWWE. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u ðoliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo ða u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO****MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU****TSHIFHUFHANI – *DN Munzhelele*****KUAVHELWE KWA MARAGA****Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:**

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
 - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
 - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
 - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
 - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
 - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1
- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha masiatari a mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi

Marangaphanda

Mutevhetsindo ndi u elela ha tshirendo, u nga vha wa u tavhanya kana wa u ongolowa. Vhudipfi ha murendi ndi ndila ine murendi a dipfisa zwone musi a tshi nwala tshirendo tshawe, a nga takala, a sinyuwa kana a tungufhala. Kha tshirendo itshi murendi u sumbedza u tungufhala nahone mutevhetsindo watsho u khou ongolowa ngauri u khou renda nga vhatambi vha bola ya Zambia vhe vha lovhela lwanzheni lwa Gabon.

Mbuno

- Mutevhetsindo wa tshirendo itshi ndi wa u ongolowa ngauri murendi u khou renda nga ha vhatambi vha bola vhe vha lovhela lwanzheni musi bupho le vha vha vha tshi khou fhufha ngalo li tshi nupela.
- Murendi u khou tungufhadzwa ngauri bupho ilo le la vha lo hwala vhatambi vha bola vhane vha kha di vha vhatuku, zwenezwo zwi ita uri mutevhetsindo u vhe u ongolowaho.

- Murendi u nana u pfa vhutungu ngauri bupho ilo lo mbo di fhela mapfura li muyani zwa mbo vhangha u wa halo.
- Murendi u pfa a tshi vhaaisala nga ndila ye vhatambi avha vha lovha ngayo, ya u tou nwela kotho, zwine zwa vha zwithu zwi vhavhaho vhukuma.
- Mutevhetsindo u ongolowaho u pfala musi murendi a tshi amba nga ha vhatambi vho tou tevhwahaho nga tshifhufhani na vhutshilo havho ha lozwea. Izwi ndi zwithu zwi pfisaho vhutungu.
- Murendi u vhaaisala musi a tshi humbula uri tshifhufhani itsho tsho lozwise vhatambi vha bola vhe vha vha vhe na vhukoni ha u tamba bola.
- Murendi u khou pfa vhutungu naho a tshi dovha hafhu a tama mashaka a vhafu vha tshi khuthadzea vha tangedza zwo bvelelaho.

Magumo

Munwali o kona u shumisa mutevhetsindo u bvisela vhudipfi hawe khagala. O sumbedza u pfa vhutungu nga ndila ye vhatambi vha Zambia vha lovhela lwanzheni nga ndila i vhavhaho.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

TENDAMUDZIMU O TUWA – MW Mbulaheni

- 2.1 Murendi u toda u bvisela khagala uri naho Tendamudzimu o lovha, vathu vha di dzula vha tshi mu humbula/vha dzula vho mu tuvha.√√ (2)
- 2.2 Iphi 'domu' li khou amba uri Ramaano ndi ene we a dzhia vhurangaphanda ha shango la Venda.√√ (2)
- 2.3 Ndi figara ya litatathino.√ Li khwathisedza uri murendi u khou tama uri ngavhe na ene na vhanwe vha fele ngoho na hoyu Tendamudzimu.√ (2)
- 2.4 Thounu i re fhasi, i dzambulula vhudipfi ha murendi ha u pfa vhutungu,√ ngauri musi a tshi vhona muthu o lwelaho vathu na ngoho ya vhutshilo a tshi amba a sa thetsheswi.√ (2)
- 2.5 Ee, ndi a ima nae. Ngauri vathu arali vha vhona muthu a tshi lilela u vha vhotholola kha kuvhusele ku si kwavhudi, vha a toda muthu onoyo a sa tuwi kana u lovha, hunwe vha a tou toda na u fa nae.

KANA

Hai, a thi imi nae. Ngauri naho muthu e mulwelambofholowo, a zwo ngo naka uri a tshi fa vathu vhothe vha fe nae, shango li do sala li si na vathu. [Na zwiwe zwi pfallaho.]√√

(2)
[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**AFURIKA-TSHIPEMBE – LR Ndlovu**

- 3.1 Murendi u todu uri shango la Afurika-Tshipembe li shanduke, li tutshele vuhana/na maitele alo a kale.√√ (2)
- 3.2 Iphi 'duvhudza,' li khou amba uri shango la Afurika-Tshipembe kha li tutshele maitele mavhi/kha li shanduke li vhe shango la mulalo/maitele maswa.√√ (2)
- 3.3 Ndi li fanyisi.√ Li khou disa kuhumbulele kwa uri shangoni la Afurika-Tshipembe, vhavhusi vhalo kha vha litshe zwa u vhulaha vhathu mikanoni yalo na manwe mashango.√ (2)
- 3.4 Thouni ya fhasi i dzumbulula vhudiphi ha murendi ha u pfa vhutungu/dinalea,√ ngauri murendi u pfala a tshi kaidza vhavhusi vha shango uri kha vha tutshele kule na zwa dzinndwa dzine dza khou fhedza vhathu.√ (2)
- 3.5 Ndi a ima nae. Arali vhavhusi vha tevhela maitele kwao a dimokirasi, vhathu vha do tshila zwavhudi, shango la si dzhene khomboni.√√ (2)
- [Muhumbulo u hanedzanaho na uyu kha u sedzuluswe/toliwe.] (2)

[10]**MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI****VODA KHA TSHIANGALADZI – TT Mudau**

- 4.1 Murendi u toda u bvisela khagala uri muvhadi wa tshifanyiso itsho u a kona mushumo wawe.√√ (2)
- 4.2 Iphi 'gondo,' li amba uri nyalunako uyu o nakesa ho sedzwa na zwine mbumbo ya u hula ha tshikondo na khundu dzawe zwa vha zwone.√√ (2)
- 4.3 Ndi li metafore.√ Li khwathisedza uri nyalunako uyu u fhira vhonyalunako vha divheaho li fhasini vhanzhi.√ (2)
- 4.4 Thouni ya tshirendo itshi i re ntha i dzumbulula vhudiphi ha murendi ha u takala.√ Murendi u pfala o takala musi a tshi vhona tshifanyisovhadiwa tsha nyalunako lune a tou tama na uri a tou mu kwama zwawe.√ (2)

- 4.5 Ee, ndi a ima nae. Shangoni hu na muthu o nakesaho u bva tsha kale lune naho hu tshi khou di bebwa vhanwe vho nakaho muthu uyu u di dzula a tshi vhonala o naka.

KANA

Hai, a thi imi nae. Shangoni a hu na muthu ane a nga fhira vhatu vhothe nga u naka, hu di vha na vhanwe vho nakaho u mu fhira.

[Na zwiwe zwi pfallaho]√√

(2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

KONDELELA – KY Ladzani

- 5.1 Ndi Alegori,√ ngauri tshi khou funza vhatu nga matshilele avhudi a u kondelela naho zwi tshi lemela.√ (2)
- 5.2 Raimi/pfanapheledzo: abcd.√√ (2)
- 5.3 Ndi livhuvhisi,√ li disa uri naho vhatu vha tshi sumbedza u sa u takalela, u songo tenda u lata fulufhelo, u tea u kondelela uri u fhedze u tshi wana zwivhuya.√ (2)
- 5.4 Thounu yo fholaho ya fhasi,√ i bvisela khagala vhudipfi ha u pfa vhutungu.√ (2)
- 5.5 Ndi a tendelana nae, ngauri vhutshiloni muthu u tea u kondelela naho zwi tshi vhavha uri a kone u wana zwivhuya.√√ (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUŁOO**NGANEA****MBUDZISO YA 6: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Siangane ndi nyimele/maitele/kuhumbulele/kuvhonele kwa zwithu zwine zwa vha na thuthuwedzo kha kutshilele kana mvumbo ya vhabvumbedzwa/vhaanewa. Fhethuvhupo ndi fhethu/vhupo vhune mafhungo na nyito zwa khou bvelela hone. Vhaanewa ndi vathukhumbulelwa vhane muiwali a vha shumisa u bvedzwa mafhungo a nganea yawe. Kha nganea iyi muiwali u shumisa Vho Madilaga na Vho Ana u bvisela khagala thuthuwedzo ya siangane na fhethuvhupo zwi tshi kwama kutshilele kwavho.

Mbuno

Kha nganea iyi ri na fhethuvhupo vhune ha vha ha Tshandebvu, hune ra wana hone siangane zwi tshi kwama Vho Madilaga na Vho Ana.

Vho Madilaga

- Ri vhona kuhumbulele kwa Vho-Madilaga kwa mulovha kwa vhutendatenda ha sialala kwa u toda u vha ambadzifhele kha tshinwe na tshinwe, zwine zwa khou tutuwedzwa nga mvelele ya mahayani. Vha vhudza mufumakadzi wavho uri vhone a vha tsha toda muinwe nwana. Zwithu izwi zwi khou itea mahayani kha la Venda.
- Vhuponi ha mahayani musu hu na thaidzo mutani hu vhidziwa vhomakhadzi uri vha i tandulule. Musu mutani wa Vho Madilaga hu na thaidzo ine ya tea u tandululwa vhukati havho na Vho Luvhani, hu vhidzwa Vho Mainganye uri vha lugise mafhungo a mutani uri mudu u sa kwashee. Zwothe izwi zwi tutuwedzwa nga maitete a mvelele. Vho Muvhi na vhone ri vhona vha tshi vhidzwa uri vha de vha kaidze na u sengisa Vho Madilaga kha u sa tshilisana zwavhudi na mufumakadzi. Nga mvelele ya Tshivenda vhomakhadzi na vhomalume ndi vhone vhane vha pfiwa.
- U bebiwa ha nwana Tshifhiwa e na lino zwi hashiwa kha dziradio sa musu zwi tshi tou vha tshimangadzo kha lushaka vhuponi ha Tshandebvu. Izwi zwi sinyusa Vho Madilaga ngauri phungo ya nwana i khou pfala hothe.
- Siangane na fhethuvhupo vhune ha vha ha Tshandebvu, mahayani hu kha di vha na vathu vhane vha vha na vhutendatenda ha uri nwana ane a bebwa e na lino la ntha ndi shenga, o seiwa, nahone ndi samba lihulu mutani lune ha tangedzei na tshitshavhani. Hezwi zwi nana u vha isa Vho Madilaga, na uri vha a tenda uri nwana wavho ndi shenga.
- Fhethuvhupo ha Tshandevu vhu tutuwedza Vho Madilaga kha u tenda kha zwa vhuloi na dzianga na uri nwana ane a bebwa e na lino o seiwa.
- Vhupo ha Germany hu vha na thuthuwedzo kha u shandukisa kuhumbulele kwa Vho Madilaga na u shandukisa kutshilele kwa vhadzulapo vha Tshandebvu ngauri ri vhona Vho-Madilaga vha tshi vho thoma u tangedza nwana wavho Tshifhiwa, na vhadzulapo na vhone vha mu tangedza.

Vho Ana

- Siangane na fhethuvhupo zwa Tshandebvu hune ha vha vhupo ha mahayani zwi ita uri Vho Ana vha pfe vha tshi ofha uri mudini wa muhura wavho Vho Madilaga ho bebwa nwana wa shenga ane vha tenda uri a luma muthu tshilonda tsha hone a tshi fholi.
- Vhathu vha mahayani vha funesa u divha zwa midini ya vhatu. Vho Ana vha toda u divha kha mushumi Vho Mboneni uri ndi vhonny vhaeni vhe vha vha vho da mudini wa Vho Madilaga. Musu vha songo tsha vhudzwa uri vhaeni ndi vhonny, vhone vha tou semana vhukuma vha tshi khou tou huwelela.
- Vhathu vha tendaho kha zwa vhuloi vha ya dziangani uri vha wane thuso. Vho Ana musu mbudzana dzavho dzo vhulawa nga mmbwa dza Vho Madilaga, Vho Ana vha ya ngani uri vha wane mushonga wa u sikela ngauri vha tenda kha uri mbudzana dzavho dzo luwa nga shenga lavho Tshifhiwa. Vha wanala khoroni ya Vho Madilaga vha tshi khou shela mushonga.

- U sengiswa ha mulandu khoroni ya Tshandebvu u fana na mulandu wa Vho Madilaga, Vho Ana na Vho Jonas zwi bvisela khagala uri ndi fhethuvhupo ha mahayani. Vho Ana vha lifhiswa na mbudzi henengei musanda.
- Munyanya wa u pembelela u phasa ha Tshifhiwa u shandukisa kuhumbulele kwa Vho Ana kha zwa nwana wa shenga.

Magumo

Munwali o kona u shumisa siangane na fhethuvhupo kha u tutuwedza na u bvisela khagala kutshilele kwa Vho-Madilaga na Vho Ana. Kha Vho Madilaga ri vhona munna a re na vhutendatenda fhedzi ane a tenda kha u shandukiswa nga nyimele na tshifhinga, a vho pfesesa na u tangedza zwe a vha a sa zwi tangedzi, ngeno Vho Ana vho tanwa sa mufumakadzi ane a funesa mafhungo a vhañwe na vhutendatenda kha zwa vhuloi, fhedzi vha fhedzisela vha tshi farelana.

[25]

MBUDZISO YA 7: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Mafhungo aya a sumbedza tshipida tsha nyito i takuwaho/u bvedza mafhungo,√ ngauri ndi hune thaidzo ya Vho Luvhani ya khou aluwa hone, hune ra pfa vha tshi khou vhilaedzwa nga u aluwa ha thumbu hu si na zwine mukalaha wavho Vho Madilaga vha khou amba.√ (2)
- 7.2 Mafhungo aya a tana khudano ya nga ngomu,√ hune ra pfa Vho Luvhani vha tshi khou amba nga mbilu vho hanganea nahone vha tshi vho tou humbula u sedzana na mukalaha wavho Vho Madilaga vho livhana zwifhatuwo, ngauri vho sokou fhumula ngeno mihwalo i tshi khou hula i tshi ya.√ (2)
- 7.3 Lufuno u dzambululwa sa nwana a sa funi khakhathi/phambano/u funa vhabebi vhawe vha tshi tandulula thaidzo ine vha vha nayo.√ Buguni Lufuno u toda vhabebi vhawe vha tshi dzudzanya mafhungo avho hu si phanda ha vhana, uri mudini vha dzule nga mulalo.√ (2)
- 7.4 Mufhindulano u re vhukati ha Lufuno na Vho Luvhani u dzambulula siangane ya muta u si na pfano/nyandano ya vhabebi.√ Buguni Lufuno u vhona mme awe vha tshi dzula vha songo takala ngauri a vha khou andana na khotsi awe.√ (2)
- 7.5 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa murahu hune Vho Madilaga vho sumbedza uri a vha tsha toda muiwe nwana.√√ (2)

- 7.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa u kaidza na u tsivhudza vhatu/lushaka/vhokhotsi uri vha tea u tangedza vhana vho bebwaho vhe kha nyimele dzothe ngauri vha tshi aluwa vha vha thikho afho mutani/U eletshedza vhokhotsi uri vha tea u tikedza vhafumakadzi vhavho musi vhe kha nyimele dzo fhambanaho.√√ (2)
- 7.7 - Zwi ita uri Vho Luvhani vha farwe nga vhulwadze ha mutsiko wa malofha.
 - Zwi ita uri hu si vhe na mulalo mudini hu dzule hu na dzikhakhathi.
 - Masiandaitwa a vha a u ri mufumakadzi na vhana vho fhedza vho pfulutshela Polokwane/u fhambana ha mirado ya muta.
 - Zwi ita uri mudzi wa Vho Madilaga u fhandekane.
 - Zwi ita uri Vho Luvhani vha aluse vhana vhe vhothe hu si na muthu wa munna ane a vha tikedza.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)
- 7.8 Vhupo ha Tshandebvu hu vha na thuthuwedzo ya uri musi Vho Maambavhaniwe vha tshi pfa mafhungo a nwana o bebwaho e na lino vho mbo di gidimela vhuongeloni.√√ (2)
- 7.9 - Vho Luvhani ndi mufumakadzi o vudaho ngeno Vho Ana vha mufumakadzi wa vhuhali.
 - Vho Luvhani a vha na vhutevheleli ha zwithu zwi iteaho midini ya vhaniwe ngeno Vho Ana vha tshi funesa u divha mafhungo a midini ya vhaniwe.
 - Vho Luvhani a vha tendi kha shenga ngeno Vho Ana vha tshi tenda uri hu na shenga.
 - Vho Ana ndi mufumakadzi ane a tenda kha zwa vhuloi ngeno Vho Luvhani vha sa tendelani nazwo.
 [Maraga THARU kha mbuno dzi pfalaho].√√√ (3)
- 7.10 Ee/zwo tea ngauri Vho Nicholson sa mudivhi wa zwa vhana vha bebwaho vhe na mano uri a si vuholefali, vha do kona u bvisela khagala lushaka na u lu nea ndivho uri lu pfesese.√√ (2)
- 7.11 - Ndo vha ndi tshi do amba na vhabebi vhangani uri kha vha litshe zwa dzinndwa vha lugise mafhungo avho.
 - Ndo vha ndi tshi do vhidza vhaulwane vha kereke uri vha thuse vhabebi vhangani kha u tandulula thaidzo dzavho.
 - Ndo vha ndi tshi do ya kha vhashumelavhapo uri vha de vha thuse.
 - Ndo vha ndi tshi do vhidza vha lushaka uri vha de vha vha kaidze, khathihi na u vha konanya.
 [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]√√√ (3)

[25]

MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Siangane ndi nyimele/maitele/kuhumbulele/kuvhonele kwa zwithu zwine zwa vha na thuthuwedzo kha kutshilele kana mvumbo ya vhabvumbedzwa/vhaanewa. Fhethuvhupo ndi fhethu/vhupo vhune mafhungo na nyito zwa khou bvelela hone. Vhaanewa ndi vhatukhumbulelwa vhane muiwali a vha shumisa u bvedzwa mafhungo a nganea yawe. Kha nganea iyi muiwali u shumisa Vho Loshani na Maria u bvisela khagala thuthuwedzo ya siangane na fhethuvhupo zwi tshi kwama kutshilele kwavho.

Mbuno

Kha nganea iyi ri na fhethuvhupo vhune ha vha ha Folovhodwe hune ha vha mahayani/Venda la musalauno na siangane ya hone, zwi tshi kwama Vho-Loshani na Maria.

Vho-Loshani na Maria

- Siangane na fhethuvhupo zwa Folovhodwe hune ha vha vhupo ha mahayani zwi tutuwedza uri Vho-Loshani vha vhe khonani na Vho-Aifheli vhunga vho aluwa vhothe vha tshi tamba vhothe.
- Vho-Loshani vho vha vhe na goloji ine vha di tshimbila ngayo na khonani yavho Vho-Aifheli.

Vhune ha khandiso ho vhaledzwa

SA EXAM
PAPERS

Iyani kha siatari li tevhelaho

- Nyimele iyi ya goloi ya Vho-Loshani i ita uri vha diwane vha tshi fhelekedza Maria, musidzana wa Vho-Aifheli fhethu ho fhambanaho naho Aifheli e siho. Siangane/nyimele iyi i ita uri Vho-Loshani na Maria vha funane.
- Siangane/nyimele ya u vhfha muvhilini ha Maria i ita uri Maria na Vho Loshani vha langane u pometsshedza mihwalo Aifheli sa musi vha tshi khou shavha uri shango li do vha vhonelafhi, ngeno vhone Vho Loshani vha na musadzi. Vhukwila uvhu vhu khou dzumbetsshedza zwiitwana zwavho zwa u vhaisa khonani yavho ane a vha fhulufhela.
- Nyimele ya u fhulufhela hawe Vho-Loshani na u funesa Maria zwi ita uri Aifheli a tende uri mihwalo ndi yawe nahone u takalela na u lindela kubwebwa kwawe.
- Fhethuvhupo ndi mahayani a musalauno kha la Folovhodwe hune nyimele/siangane iyi ya tutuwedza uri Aifheli a humbule u ita munyanya wawe nga u tou tshata. Vho-Loshani musi vha tshi newa tshipida tsha u ri vha dzudzanye munyanya wa Aifheli na Maria vha pfa vha songo vhofoholowa vha tshi humbula vhutudzi he vha ita na musidzana wa khonani yavho.
- Siangane na fhethuvhupo zwi tutuwedza uri lushaka lu lugise mafhungo a muta hu si na u dzhenelela ha vhatsinda. Thathani mukomana wa Aifheli na muzwala wawe Vho-Dafitha vha hana musi vho Vho-Loshani vha tshi dzhenelela kha mafhungo a munyanya wa Aifheli na Maria sa musi vha mutsinda.
- U dzulelana ha Vho Loshani na Aifheli zwi ita uri Musatondwa iwana wa Vho Loshani na Rotondwa iwana wa Maria vha vhe dzikhonani sa musi na vhabebi vhe dzikhonani.
- Sa musi mvelele ya Tshivenda i sa tendi uri vhana vha khotsi vha malane, u tshinyana havho zwi ita uri vhana vha hanelele u vha munna na musadzi naho vhabebi vha tshi khou hana. Vho Maria na Vho Loshani vha khou hana vhana vha tshi malana ngeno Aifheli a tshi khou zwi takalela nga u sa divha ngoho ya uri ndi dzikhaladzi.
- Nyimele iyi i hanedzanaho na mvelele ya Vhavana i ita uri Vho Loshani na Maria vha fhedze vha tshi khou ambulula tshiphiri tsha uri Musatondwa ndi khaladzi a Rotondwa.
- Thoni dzi ita uri Vho Loshani vha pfulutshele Shakadza, Maria a pute vhuda hawe a ye hayani hawe, Rotondwa na Musatondwa vha malane hone Musatondwa a fhedze a tshi vho pandamedza zwisusu.

Magumo

Munwali o kona u shumisa siangane na fhethuvhupo u tutuwedza na u bvisela khagala kutshilele kwa Vho-Loshani na Maria ngei kha la Folovhodwe. Kutshilele kwa Vho-Loshani na Maria kwa u sa fhulufhedzea ku vha na masiandaitwa a si avhudi kha vhana vhavho na vhone vha.

[25]

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Mafhungo aya a tana nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri ndi hone hune thaidzo ya Vho-Loshani ya tshiphiri tshe vha pometshedza Aifheli mihwalo i si yawe ya khou thoma u aluwa i tshi ya.√ (2)
- 9.2 Mafhungo aya a tana khudano ya nga ngomu,√ ngauri ndi hune ra pfa Vho-Loshani vha tshi amba nga mbilu vho hanganea nahone vha tshi vho thoma u disola uri Aifheli a nga vha a tshi vho divha mafhungo avho na Maria a u tshinyana, lune vha vho tata na u ya mudini wawe.√ (2)
- 9.3 Mafhungo a tana Vho-Loshani sa muthu a re na valuvalu/nyofho.√ Vho-Loshani vha dzula vho tshuwa uri tshiphiri tshavho tsha u tshinya Maria tshi do bvela khagala.√ (2)
- 9.4 Mufhindulano u re vhukati ha Vho-Josephine na Vho-Loshani u dzumbulula siangane ya mutani une ha vha na u funana/pfeseseana vhukati ha munna na musadzi.√ Vho-Loshani vha pfesese na u tangedza ngeletshedzo ya mufumakadzi wavho ya u ya mudini wa Aifheli na zwenezwo.√ (2)
- 9.5 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa murahu zwa musi Vho-Loshani vha tshi tshinya Maria vha langana u pometshedza Aifheli.√√ (2)
- 9.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa u sumbedza uri u vha na zwiphiri, u sa fhulufhedzea kha dzikhonani, mbinganoni na kha mashaka, zwi na masiandaitwa a si avhudi.√√ (2)
- 9.7 - Vho-Loshani vha khakhisa Maria ane a funana na Aifheli.
- Zwi ita uri Aifheli a aluse Rotondwa ngeno niwana e si wawe.
- Zwi ita uri Aifheli a fhambane na khonani yawe Vho-Loshani musi o no wana ngoho.
- Zwi ita uri mufumakadzi wawe Maria a farwe nga vhulwadze ha mutsiko wa muhumbulo.
[ZWIRARU fhedzi zwi pfallaho] √√√ (3)
- 9.8 Folovhodwe ndi vhupo ha mahayani hune vhathu vha kha di tenda kha zwa mvelele na zwa uri munna ndi ambadzifhele mutani nahone u ita zwine a funa,√ ndi zwine ngazwo ra vhona Vho-Maduka vha tshi laulwa nga mvelele lune vha mala muwe musadzi, vha dovha hafhu vha toda tshelede ya mamalo a niwana we vha si mu aluse.√ (2)

- 9.9
- Maria ndi mufumakadzi a sa fhulufhedzei kha munna wawe ngeno Vho-Josephine vha tshi fhulufhedzea kha munna wavho.
 - Maria ndi mufumakadzi wa u zwifha ngeno Vho-Josephine vha na ngoho.
 - Maria ndi mufumakadzi a sa thonifhi munna wawe ngeno Vho-Josephine vha tshi thonifha munna wavho.
 - Maria ndi mufumakadzi a sa lengi u fhurea ngeno Vho-Josephine vha sa fhurei.
- [Maraga THARU kha mbuno dzi pfalaho].√√√ (3)

- 9.10 Ee/zwo tea ngauri:
- Musatondwa na Rotondwa vha a funana.
 - A si mulandu wavho wa uri Vho-Loshani na Maria vha dzumbetshedze tshiphiri tsha uri vhana avha ndi dzikhaladzi.

KANA

Hai/a zwo ngo tea ngauri:

- Nga mvelele ya Tshivenda vhana vha khotsi a vho ngo tea u malana ndi matudzi.
 - Ngauri vha vho divha ngoho ya uri ndi vhana vha khotsi.
- [Mbuno MBILI dzi pfalaho] √√ (2)

- 9.11
- Ndo vha ndi tshi do vha vhudzisa uri ndi nga mini vha tshi funana na musidzana wanga ngeno vhone vha na musadzi.
 - Ndo vha ndi tshi do vhidza vhahulwane vha kereke uri vha ri itele dzithabelo na maipfi a tsivhudzo.
 - Ndo vha ndi tshi do vha farela nda bvela phanda na vhutshilo hanga.
 - Vhukonani hanga na Vho-Loshani ho vha hu tshi do fhela.
- [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]√√√ (3)

[25]

FOLUKUḶOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUḶOO* – RV Tshikovhi****MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUḶOO* (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Vhalingiwa vhalavhelelwa u nanga zwibveledzwa zwo teaho u bva buguni yavho u itela u khwathisedza likumedzwa line la khou sengulusiwa.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Vhabvumbedzwa ndi vhathu-khumbulelwa vhane muḵwali a vha shumisa u bvedza lungano. Mvumbo ndi zwine muthu a vha zwone. Kha zwibveledzwa izwi, muḵwali u shumisa vhaanewa u tana vharangaphanda vha mulovha, vha si magoswi/vhahali, vho pfumaho vhuḵali, vha songo tendaho u dzhielwa zwavho vho lavhelesa.

Mbuno

- Nga lungano lwa 'Vhubvo ha dzina la Makhado,' muḵwali u tana vuhali na vhuḵali ha khosi iyi. Makhado u sumbedza vhuḵali nga disendedza tsini na vhatshena vhe vha vha vha tshi ḵoda u mu dzhiela vhalanda vhawe. O ita izwi a tshi ḵoda uri vha sa zwi vhone uri o sinyuwa nahone u ḵoda u vha ḵhasela.
- Maano enea o ita uri vhatshena vha mu fhulufhele vha ite na u mu fha zwigidi zwa u zwima ndou. Ene nga vhuḵali have, a dzumbetschedza zwiḵwe, a vha vhudza uri o dzhielwa nga maswina hu u itela uri a vhe na zwinzhi zwine a ḵo kona u lwa navho ngazwo.

- Makhado u sumbedza vhuṭali hawe musi a tshi nanga u tshoṭhela vhatshena vhusiku, a vha fhedza vhoṭhe na vhana. Hezwi ndi vhuṭali ngauri o zwi ḍivha uri arali a vha tshoṭhela masiari, zwi nga itea vha mu fhenya kana vha wana vhaphalali.
- Hezwi zwi sumbedza vhuhali ngauri arali o vha e goswi, o vha a si nga si tshoṭhele vhatshena hayani havho a sa ḍivhi nzulele yavho.
- U kunda swina mudini waḷo nga zwihali zwe wa zwi wana khalo zwi sumbedza vhuṭali na vhuhali.
- Makhado u dovha a sumbedza vhuṭali nga u sia vhatshena vhavhili uri vha anetshele vhanwe, hezwi ho vha hu u itela uri a ofhiwe nga vhane vha nga toda u mu ṭhasela. Zwoṭhe hezwi zwo ita uri a vho ḍivhiwa sa 'Makhado Tshilwavhusiku Ramabulana' zwine na namusi vha tshilaho zwino vha ḍihudza na u ḍitongisa nga u vha na murangaphanda a sa ofhi wa vhuṭali.

Tshikhodo tsha Thovhele Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase

- Kha **Tshikhodo tsha Thovhele Vho Ratshimphi Tshivhase**, murendi u sumbedza vhuhali ha Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase kha dzinwe tshaka dzi mu hanedzaho.
- A hanedzaho Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase o vha a tshi vhaiswa kana a vhulahwa.
- Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase vha sumbedza vhuhali havho nga u fhisekanya miḍi ya vhakhaedu vhavho nndwani.
- Vhuhali hawe vhu ita uri na musi o edela, maswina awe a mu tetemele.
- Dzina lawe la Phiriphiri li sumbedza uri ndi khosi ya vhuhali na tshituhu, zwine zwa fanyiswa na u vhavha ha yone phiriphiri.
- Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase vha tanwa vhe khosi ya vhuṭali, vhane vha tshi lwa vha vha vho ḍibandutshedza lwa u ḍitsireledza kha maswina avho nga muri wa muhataha.

Magumo

Muṅwali o sumbedza vhukoni ha u shumisa lungano na tshirendo tsha sialala u pfukisela mulaedza wa ndeme wa vhuhali na vhuṭali ha vharangaphanda vha mulovha. Izwi u zwi kona nga u sumbedza vhuhali na vhuṭali ha Makhado a tshi fhedza vhatshena hayani havho vhusiku o shumisa zwigidi zwavho. Muṅwali u dovha hafhu a sumbedza vhuhali na vhuṭali ha Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase vhane vha vhulaha na u fhisa miḍi ya vha lwaho navho.

[25]

MBUDZISO YA 11: KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO PFUFHI**MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI****PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA: LUNGANO**

- 11.1 Ndi mvulatswinga/mathomo.√ Ngauri ndi hone lungano lu tshi khou thoma, muanetsheli u khou tōda vhathetshelesi/vhavhali vha tshi thetshelesa/u vhala nga vhuronwane.√ (2)
- 11.2 Mafhungo aya a țana khudano ya nnda.√ Tshibode tshi dobiwa tsha latiwa kule khathihi na u seiwa.√ (2)
- 11.3 Mafhungo aya a bvukulula u pfa vhutungu ha tshibode.√ Tshibode tshi tungufhadzwa nga u posiwa kule na u nyadziwa nga dziñwe phukha.√ (2)
- 11.4 Muhumbulo muhulwane une muñwali a tama u u bveledza ndi wa uri vhathu ri songo nyadza muthu ro sedza mbumbo yawe, ngauri ndi ene ane a nga phulusa vhathu musi vho hanganea/ Tshumisano na u pfesesana zwi ita uri ri swikelele ndivho/zwivhuya.√√ (2)
- 11.5 - Phukha dzothe dzo bwa dza balelwa u wana mađi.
 - Muvhuda wo fhura na u vhofha phukha dzothe dze dza vha dzi tshi siiwa dzi tshi khou linda.
 - Mađi o vha a tshi wanala tshifhinga tshothe o dzikuswa nahone a matswuku a sa nwei.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)
- 11.6 - Ndi phukha i no kondelela.
 - Sa phukha i re na vhutali.
 - Sa phukha i sa bvafhi.
 - Sa phukha i si na mukale.
 - Sa phukha i no hangwela.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)
- 11.7 - Ndo vha ndi tshi do đinetshedza khavho uri ndi sa dzulele u shavha na u dzumbama.
 - Ndo vha ndi tshi nga humbela pfarelo kha dziñwe phukha uri vhutshilo vhu ye phanda sa kale.
 - Ndo vha ndi tshi do humbela u newa ndađiso kha zwothe zwe nda khakha.
 - Ndo vha ndi tshi do fulufhedzisa dziñwe phukha uri a thi tsha do dovha nda ita vhukhaki ha u sa shumisana na vhañwe.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

- 11.8 Ndi tshigarukela.√ Tshi sumba u amba nga u huwelela i ndila ya u ombedzela na u khwathisedza ndeme ya vhupo honoho.√ (2)
- 11.9 Murendi u tama u bvisela khagala zwa uri vhupo ha Tshiungani ho dala zwifuwo na zwivhanda zwa daka zwine zwa da zwi tshi nwa madi henefho.√√ (2)
- 11.10 C/Ndi hune vhathu/lushaka lwa rerela hone midzimu yalwo.√ (1)
- 11.11 Muhumbulo muhulwane une murendi u tama u ri vhudza ndi wa uri fhethu afho ndi ha ndeme, ndi zwifhoni hune vhathu vha rerela hone hune a hu sokou iwa, hu iwa zwo fanela.√√ (2)
- 11.12 - Vharereli vha a kona u fhenya khombo dzi fanaho na u shushedzwa nga zwivhanda.
 - Vharereli vha a kona u wana zwivhuya, u fana na u vhuisa madi zwisimani.
 - Vharereli vha a kona u langa zwivhanda zwi ofhisaho.
 - Zwi thusa vharereli uri vha dzule shango lo lala.
 [Mbuno THARU fhedzi dzi pfalaho]√√√ (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA**U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana****MBUDZISO YA 12: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU**Marangaphanda**

Thero ndi mafhungo ane muñwali wa dirama a vha a tshi khou amba nga hao u bva bugu yawe i tshi thoma u swika i tshi fhela. Ndi mafhungo ane muñwali a tama ri tshi a divha nga dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u khou amba nga ha vhundenwa. Vhatambi ndi vhathukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u shumisa Mashudu u bveledza thero ya zwithu zwine zwa bveleda musi riwana o lemala. Ndi henefha hune a tsivhudza vhaswa na u vha laya a tshi khou nyefula/sasaladza matshilele a si avhudi.

Mbuno

- Muñwali u sasaladza Mashudu musi a tshi vhuya vhusiku zwine zwi si vhe zwavhudi kha riwana wa musidzana. Maitele aya a sinyusa khotsi awe Vho-Nefefe lwe vha fhedza nga u mu rwa.

- Vhundenwa na vhubva zwa Mashudu zwi naniswa nga musu mme awe Vho-Marita vhane vha mu shumela ene o dzula a sa iti tshithu. Vha mu itela tie na u mu bikela vhuswa ene o dzula zwawe a tshi khou pennda nala dzawe.
- Muñwali u sasaladza na u sola Mashudu kha u funesa hawe vhanhanga u fhirisa mafhungo a u vhalala bugu dza tshikolo dzine dza do mu nea vhumatshelo havhudi. A funa muthanga a ita zwi sa divhalei, u mbo di mu litsha a funa muñwe. U funa Lufuno we a fhedza o mu litsha a fhirela kha Tshibio.
- Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi dzhia ngeletshedzo mmbi dza mme awe Vho-Marita madzuloni a u ri a tevhele ngeletshedzo ya khotsi awe Vho-Nefefe na khaladzi awe Khwathisani.
- Mashudu ha iti mishumo ya tshikolo zwine zwa mu fhambanya na Vho-Ludwevha mudededzi wawe. Kuitele ukwu ndi kwone kune muñwali a khou ku sasaladza. Zwithu zwothe hezwi zwi khou tutuwedzwa nga vhundenwa hawe.
- Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi dzhavhula thamu kha Vho-Ludwevha musu vha tshi khou todu mu kaidza ngayo. Musu a songo nvala tshunwahaya.
- Mashudu ha vhoni vhuhogwa ha pfunzo, ndi ngazwo muñwali a tshi khou mu sasaladza musu a tshi vhudza Tshibio uri a si pfunzo fhedzi ine ya ita uri muthu a diphine kana a bevele vhutshiloni. Muñwali u nyefula Mashudu musu a tshi kanganyedza Tshibio ane a khou amba nga ha vhuhogwa ha pfunzo. Tsatsaladzo iyi yo livhiswa kha vhaswa vhothe ho katelwa na vhana vha vhasidzana.
- Mashudu u disa Tsaniwani mudini wa khotsi awe zwine zwa vha zwithu zwi sa tangedzei kha muswa ane a kha di dzhena tshikolo.
- Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi litsha tshikolo a tahela Tsaniwani a re na musadzi wawe tshikhuwani.
- Mashudu u sema mme awe musu vha tshi khou hana a tshi tahela Tsaniwani makhuwani. Izwi zwothe zwi vhangwa nge vha lora a tshi khou thavhekanyiwa. Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi vhidza mme awe muloi a dovha a vha vhudza na uri ndi vhone vho mu pengisaho.
- U tahela hawe Tsaniwani a zwi ngo tsha mu tshimbilela nge a thulwa nga goloi a lovha henengei tshikhuwani a tshi khou shavha u thaviwa nga Heleni mufumakadzi wa Tsaniwani.

Magumo

Muñwali wa dirama iyi u khou kona u beledza thero ya tsatsaladzo nga u shumisa Mashudu kha u eletshedza vhaswa uri vha thetshesele vhatu vhane vha vha nea ngeletshedzo yavhudi uri vha vhe na vhumatshelo havhudi. Kha dirama iyi ndi hunzhi hune ra wana Mashudu a tshi khou kaidzwa ene a si thetshesele.

[25]

MBUDZISO YA 13: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

- 13.1 Ndi nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri thaidzo ya u lemala ha Mashudu na u funana na vhatannga vho fhambanaho zwi khou hulela zwi tshi ya. Afha mafhungoni u litsha Lufuno a vho funana na Tshibio.√ (2)
- 13.2 Tshi vhangaho u fhambana ha mihumbulo ndi mafhungo a u ri Mashudu ha tendelani na Tshibio ane a khou vhona ndeme ya pfunzo ngeno ene a sa i vhoni.√√ (2)
- 13.3 Mafhungo aya a thusedza u anetshele zwa phanda ngauri phanda ri vhona Tsaniwani a tshi vhidzwa a da a dzhena mutani wa ha Nefefe sa zwo iteaho kha Tshibio.√√ (2)
- 13.4 Mafhungo aya a thusedza u bveledza siangane ya muta wa Vho-Nefefe une wa khou bvulwa mvumbo/tshirunzi nga nthani ha kutshilele kwa Mashudu na Vho-Mariṭa.√√ (2)
- 13.5 Aironi ya dirama ndi fhalā hune riṅe vhataleli ra divha zwine zwa khou ya u bvelela kha mutambi ene a sa zwi divhi.√ Buguni riṅe vhataleli ro vha ri tshi zwi divha uri Heleni u khou tou shushedza Mashudu nga lufhanga ene a sa zwi divhi.√ (2)
- 13.6 Ndivho ya muṅwali ndi ya uri hu na vhatu vha songo teaho u vhudzwa mafhungo, ngauri a vha na tsha khanani/Muthu musi a tshi vhudzwa mafhungo a tshidzumbe ha ngo tea u a fhirisa/Vhathu kha vha litshe u lutanya vhatu.√ Sara nge a divha mafhungo a Tsaniwani o mbo di ya u vhudza Heleni zwa mbo di vhangā khakhathi.√ (2)
- 13.7 Kuambele kwa Tshibio ku tana vhudipfi ha u takala,√ ngauri u pfala a mutannga ane a pfana na mafhungo a u dzhena tshikolo/u na bono/u a tutuwedzea musi a tshi vhona vhatu vho dzhenaho tshikolo/ u takalela u funwa nga Mashudu.√√ (3)
- 13.8 Muṅwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi, a tshi toda u sumbedza uri Mashudu ha khou takalela zwine zwa khou ambiwa nga Tshibio.√√ (2)

- 13.9 U funana ha Mashudu na Tsaniwani zwi ita uri:
- Vho-Marita vha lozwe vhutshilo havho.
 - Mashudu a lozwe vhutshilo hawe.
 - Tsaniwani na Heleni vha lutane.
 - Heleni a dzhene khakhathini nge a vulahisa Mashudu
- [ZWIRARU fhedzi dzi pfalaho.]√√√ (3)
- 13.10 - Ndo vha ndi tshi do ri kha litshe zwa vhatukana a dzhene tshikolo.
- Ndo vha ndi tshi do ri a thetshelese ndayo dza khotsi, khaladzi na vhadededzi vhawe.
 - Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri a thuse mme awe kha mishumo ya hayani.
- [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)
- 13.11 Ee/Zwo tea ngauri:
- Ndi vhone vho lemaho niwana wavho Mashudu.
 - Ndi vhone vhe vha tutuwedza Mashudu kha uri a nane u vha ndeniwa.
 - Vho vha vha tshi hana u eletshedzwa kha zwi kwamaho maalusele avhudi a niwana.
 - Ndi vhone vho tutuwedzaho Mashudu uri a litshe u ita zwa tshikolo a ite zwa u funa vhatukana.
 - Zwine Vho-Marita vha khou ita zwi shonisa ene Khwathisani afho tshikoloni.

KANA

Hai/A zwo ngo tea ngauri:

- U tea u sumbedza thonifho/mikhwa yavhudi kha mubebi wawe.
- U tea u amba na mme awe nga ndila yavhudi.
- U tea u kona u langa mbiti dzawe, a dzudzanya mafhungo nga ndila yo teaho.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√

(2)

[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau**MBUDZISO YA 14: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU**Marangaphanda**

Thero ndi mafhungo ane muñwali wa dirama a vha a tshi khou amba nga hao u bva bugu yawe i tshi thoma u swika i tshi fhela/Ndi mafhungo ane muñwali a tama ri tshi a divha nga dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u khou amba nga ha tshipimbi tsha u sa toda u tuwa/fhira shangoni la vhañwe. Vhatambi ndi vhatukhumbulelwa vhañe muñwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u shumisa maforotereke u bveledza thero ya zwithu zwine zwa bvelela musi vhathu vha tshi kandekanya pfanelo dza vhañwe vhathu. Ndi hanefha hune a tsivhudza vhathu na u vha laya nga u nyefula/sasaladza kutshilele ku si kwavhudi.

Mbuno

- Muñwali u sasaladza maforotereke vhane vha si tsha toda u fhira/u sa tenda u vhuisa shango murahu le Khosi Thovhele Tshilwavhusiku a vha swielela lwa tshifhinganyana uri vha dzule Swongozwi. U sasaladza u sa fhulufhedzea ha maforotereke kha mulanga we vha ita na maforotereke vhe vha swika sa vhafhiri vha gondo.
- Muñwali u sasaladza maitele mavhi a u diengedzela darata vha songo wana thendelo kha vhañe vha shango he vha swieledwa hone. Aya ndi maitele mavhi a u dzhia tshithu u songo newa.

- Hu sasaladzwa na tshituhu tshine maforotereke vha vha natsho tsha musi vha tshi rwa Mphelekedzeni niwana wa khaladzi a Vho-Lumbule nga tshimebi vha tshi mu rwela uri o sera darata. Vha vhulaha na mmbwa dzawe na ene a fhedza o lovha nga matsivha. Vhadinda vho ruinwaho u isa mbilahelo vha a pandamedziwa nga maforotereke.
- Muinwali u vhona zwo khakhea zwa musi maforotereke vha tshi hanela vha vha shango musi vha tshi sera darata vhunga zwi tshi nga vusa dzinndwa na mabulayo.
- Muinwali u sasaladza maforotereke musi vha tshi langana u vhea phuphu ine ya do vha tshiga kha lushaka lu daho. Izwi vha zwi ita kha shango line li si vhe lavho.
- Maforotereke vha zwifha musi vha tshi ri vhone vho renga shango ngeno zwi si zwone. Muinwali u dinwa nga mazwifhi avho, a zwi vhea nga ito la vhuinwali u tana tsatsaladzo yawe.
- Maforotereke vha shumisa vhatukana na vhasidzana midini yavho sa dziphuli zwine muinwali a vhona zwi sa tangedzei na luthihi.
- Muinwali u sasaladza maforotereke musi vha tshi ri vhatu vharema a si vhatu nahone vha dovha vha vha dzithuri. Kuitele kwavho ku sumbedza u kandekanya pfanelo dza vhanwe vhatu khathihi na u kola.
- Muinwali u dinwa nga vhufhura na vhukwila vhune vha vha naho. Vha vhudza vhadzulapo uri vhone vha na kholomo thanu dza u renga shango u sumbedza uri vhone a hu tshe na hune vha ya hone nahone mulanga we vha vha vho u vho fha a vho ngo tsha diimisela u u tevhele.
- U dinwa nga lunyadzo lune vha vha nalwo kha vha vha shango na Khosikhulu Thovhele Tshilwavhusiku. Madzuloni a uri vha ambe zwavhudi na vha vha shango, vhone vha vha pomoka uri vha khou vha tswela khuhu na matamatasi.
- Muinwali u sasaladza maforotereke musi vha tshi shushedza mukoma nga gulu ya tshigidi musi o rumiwa khavho nga Thovhele. Izwi zwi sumbedza lunyadzo kha vha vha shango.

Magumo

Muinwali wa dirama iyi u khou kona u bvedza thero ya tsatsaladzo(sathaya) nga u shumisa maforotereke u sumbedza uri muthu u tea u thonifha vhatu vha vha thusa ngauri zwa sa ralo zwi nga fhedza zwi tshi vhanganga dzinndwa na mabulayo. Muinwali u khou kona u sumbedza uri muthu u tea u fhulufhedzea kha vhatu vhe vha mu swielela, ngauri vha khou thusa. U vhonadza izwi muinwali u shumisa maforotereke kha u sasaladza kutshilele kwavho.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Ndi u bvedza mafhungo/nyito i takuwaho, √ ngauri mafhungo a Luka a u lwisa u dzhavhulela vhaṅe vha shango ḽa Swongozwi a khou thoma u hula a tshi ya nṅha.√ (2)
- 15.2 Tshi vhangaho u sa pfesesana vhukati ha Luka na Ledia ndi tsha uri Luka ha tsha funa u fhira/pfuluwa Swongozwi ngeno Ledia a tshi funa vha tshi fhira/pfuluwa.√√ (2)
- 15.3 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa phanda, he ra vhona u hana ha Luka u pfuluwa zwi tshi vhanganga nndwa vhukati ha maforotereke na Tshilwavhusiku na vhalanda vhawe.√√ (2)
- 15.4 Mafhungo a re afho nṅha a thusedza u ṅana /bvedza siangane ya muṅa wa Vho-Luka une wa sumbedza u funana ha munna na mufumakadzi wawe naho vha tshi fhambana nga kuhumbulele na kuvhonele kwawe kwa zwithu.√√ (2)
- 15.5 Aironi ya ḽirama ndi fhaḽa hune riṅe vhaṅaleli ra ḽivha zwine zwa khou ya u bvelela kha mutambi ngeno ene a sa ḽivhi tshithu.√ Buguni muṅwali u ṅana aironi ya ḽirama fhaḽa ha musi riṅe ri tshi ḽivha uri maforotereke a ḽo tshotelwa vhusiku nga thovhele Tshilwavhusiku vhona vha sa zwi ḽivhi.√ (2)
- 15.6 Ndivho ya muṅwali ya u shumisa Ntsieni sa mutambi ḽiramani iyi ndi ya uri sa mukololo u rwiwa hawe nga maforotereke zwi ḽo ṅana u sinyusa Vho-Thovhele.√ Buguni iyi Tshilwavhusiku u sinyuswa nga u rwiwa ha Ntsieni zwe zwa vhanganga nndwa.√√ (3)
- 15.7 Kuambeke kwa Luka ku ṅana vhuḽipfi ha u pfa vhuṅungu/dinalea.√ Luka u sumbedza u dinalea ngauri ene ha tsha ṅoda u fhira na u pfa mufumakadzi wawe.√√ (3)
- 15.8 Muṅwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila iyi a tshi ṅoda u sumbedza uri Luka u funa Ledia, mufumakadzi wawe.√√ (2)
- 15.9 - Zwo ita uri hu vhe na dzinndwa na mabulayo a vhatu.
 - Zwo vhanganga vhuswina vhukati ha maforotereke na vhadzulapo vha Swongozwi.
 - Zwo vhulaisa Ledia.
 - Zwo ita uri maforotereke vha vhulawe nga vhunzhi.
 [Mbuno MBILI dzi pfallaho.]√√ (2)

- 15.10 - Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri ri pfuluwe ri sie vhaṅe vha shango na shango lavho.
- Ndo vha ndi tshi do mu humbela uri a pfumedzane na vhaṅe vha shango.
- Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri a litshe u lwa na vhaṅe vha shango.
- Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri a fare nyambedzano na vhaṅe vha shango u swika vha tshi wana thandululo.
- [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)

- 15.11 Ee, zwo tea, ngauri:
- U ya nga mvelele ya tshivhuru niwana u a kona u vhidza khotsi awe nga dzina.
- Khotsi awe vho vha vha tshi tendela Luka a tshi vha vhidza nga dzina.
- Nga tshivhuru u shumisa/bula dzina hu si na 'vho' ya u sumba khuliso a zwi ngo khakhea.√√

KANA

Hai, a zwo ngo tea, ngauri:

- Nwana u tea u sumbedza thonifho kha khotsi awe.
- Nwana u tea u shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na mubebi.
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U ȚOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nȚhesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya Țoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaȚhisedza nga vhuȚanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa	5–6 -Tsenguluso yo nwelelaho ya Țoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaȚhisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo -U pfesesa ha nȚhesa ha lushaka lwa linwalwa (vhurendi) na tshirendo	4 -U sumbedza u pfesesa na u sengulusa Țoho nga nȚhla yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwiȚodombedzwa zwi khagala -Mbuno dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dzinwe dzadzozo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho -U pfesesa ha lushaka lwa linwalwa (vhurendi) na tshirendo	3 -Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya Țoho -Hu na dzinwe mbuno dzavhuȚi dzi tikedzaho Țoho -Naho dzinwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu Ți vha na vhuȚanzi vhu sa tendiseiho -U pfesesa ha muthelo ha lushaka lwa linwalwa (vhurendi) na tshirendo	2 -Tsenguluso ya Țoho i sa fushi -Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho Țoho -Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa linwalwa (vhurendi) na tshirendo	0–1 -A hu na u pfesesa ha Țoho -A hu na thikedzo u bva kha tshirendo -Mugudi ha na nȚivo ya lushaka lwa linwalwa (vhurendi) na tshirendo
MARAGA DZA 6 TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswa ho kha maanea/phindulo ndapfu	4 -Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshoȚhe -Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoȚhe -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhubva, zwi a Țokonya, nahone zwo lulama -A hu na vhu khakhi vhu vhonalaho ha girama, mupeleto na zwi ga zwa u vhalala	3 -Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho -Thevhekano ya mbuno i a pfadza -Luambo, thouni na tshitaela vhumzhi zwo lulama	2 -Hu Ți vha na vhuinwe vhu khakhi ha tshivhumbeo -Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhateaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe -Luambo lwo faredza vhu khakhi vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	1 -Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho -Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho -Vhu khakhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	0–1 -Tshivhumbeo tsho khakhea tshoȚhe -Vhu khakhi vhumzhisaha luambo na tshitaila
MARAGA 4					

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzhiela zwi re ngomu lwa tshoȚhe a riwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

Vhune ha khandiso ho vhaledzwa

Iyani kha siȚari Ți tevhelaho

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U ʘOLA/MAKA MAANEA A ʘITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEAFOLUKUʘOO NA ʘIRAMA [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhuḁati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya ʘoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuḁanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa	12-15 -Phindulo ya mathakhetshakheni/nthesa : 14-15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12-13 -Tsenguluso yo nwelelaho ya ʘoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa ʘinwalwa na tshibveledzwa	9-11 -U sumbedza u pfesesa na u sengulusa ʘoho nga nḁila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dziniwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziniwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho -Hu na vhuḁanzi ha u pfesesa lushaka lwa ʘinwalwa na tshibveledzwa	6-8 -U pfesesa ʘoho lwo linganelaho/hu songo gōdombelaho; a si zwoḁhe zwiḁalusi zwo dodombedzwa -Hu na dziniwe mbuno dzi tikedzaho ʘoho -Maḁwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuḁanzi a vhu tendisei tshifhinga tshoḁhe -U pfesesa ʘinwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	4-5 -U pfesesa ʘoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiḁwe zwiḁalusi zwo senguluswaho nga vhuḁalo -Mbuno ʘhukhu dzi tikedza ʘoho -Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maḁukuḁuku -U pfesesa huḁuku ha ʘinwalwa na tshibveledzwa	0-3 -U pfesesa huḁukuḁuku ha ʘoho -Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbuḁziso -Makumedzwa ha tendisei na kathihi -Mugudi ha na nḁivho ya lushaka lwa ʘinwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuḁekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu	8-10 -Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshoḁhe -Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa -Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḁi nahone a bveledzwa zwi khagala -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama	6-7 -Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho -Marangaphanda na magumo na dziniwe phara zwo dzudzanywa nga nḁila yo faranaho -U tevhekano hu pfadzaho ha makumedzwa -Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	4-5 -Hu na vhuḁwe vhuḁanzi ha tshivhumbeo -U pfadza na ndumzhendimzhe zwi ḁi vha hone, fhedzi zwo faredza vhuḁakhaki -Hu na vhuḁakhaki vhu vhonalaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea -Phara hunzhi dzo lulama	2-3 -Tshivhumbeo tsho pulaniswa nga nḁila yo khakheaho -Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga nḁila i pfadzaho -Vhuḁakhaki ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea	0-1 -U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniswa zwi khakhisa thevhekano ya ʘikumudzwa -Vhuḁakhaki ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea
MARAGA 10 TL= 10	20-25	15-19	10-14	5-9	0-4
MARAGANYANGAREDZI					

Vhune ha khandiso ho vhaledzwa